

БУГУНГИ КУН ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИ ИСЛОҲ ҚИЛИШНИНГ РЕТРОСПЕКТИВ КОНЦЕПЦИЯЛАРИ

Мирзаев И.

Тошкент давлат транспорт университети ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Мақолада янги Ўзбекистон келажакдаги ёш авлод билан бирга янги босқичга олиб чиқиш, инсон маънавий камолотига таъсири таҳлил қилинган ҳамда Жамият ниҳоятда мураккаб ижтимоий организмдир. Унинг барча тараққиёт йўллари олдиндан «каромат» қилиб айтиб бериш амримаҳолдир. Ижтимоий тараққиёт, ҳаёт тажрибалари, амалиёт эндиликда ўз ўзaro боғланган, ўзарo муносабатда бўлган (коррелятив) тушунчаларини илгари сурмоқда. Бинобарин унинг айрим ижтимоий қарашлари олимлар томондан қайта кўриб чиқилмоқда, янги қараш ва хулосалар билан тўлдирилмоқда. Шунингдек олий таълим тизими тўғрисидаги қарашлар ҳам янгича фикрлар билан бойитилиб борилмоқда.

Калит сўзлар: Янги Ўзбекистонни, коррелятив, таълим ва тарбия, фан, техника, маданиятнинг замонавий ютуқлар, ёш авлод, баркамоллик, Учинчи Ренессанс.

КИРИШ. Жамият ниҳоятда мураккаб ижтимоий организмдир. Унинг барча тараққиёт йўллари олдиндан «каромат» қилиб айтиб бериш амримаҳолдир. Ижтимоий тараққиёт, ҳаёт тажрибалари, амалиёт эндиликда ўз ўзарo боғланган, ўзарo муносабатда бўлган (коррелятив) тушунчаларини илгари сурмоқда. Бинобарин унинг айрим ижтимоий қарашлари олимлар томондан қайта кўриб чиқилмоқда, янги қараш ва хулосалар билан тўлдирилмоқда. Шунингдек олий таълим тизими тўғрисидаги қарашлар ҳам янгича фикрлар билан бойитилиб борилмоқда.

Олий маълумот ёки олий касб-хунар таълими - бу ўрта умумий ёки касб-хунар таълими ортидан касб таълими даражаси. Бу фан, техника ва маданиятнинг замонавий ютуқларидан фойдаланган ҳолда ва ижодий ривожлантириб, касбий профилдаги назарий ва амалий муаммоларни ҳал қилишга имкон берадиган тизимлаштирилган билимлар ва амалий кўникмалар тўпламини ўз ичига олади. "Олий таълим" атамаси турли хил олий ўқув юртларида иқтисодиёт, фан, техника ва маданият соҳалари учун юқори малакали мутахассисларни тайёрлаш деб ҳам тушунилади .

“Олий” термини эҳтимол, французча enseignement supérieur (энсеигнемент супэриэур) "олий" - "юқори" сўзининг эскирган маъносидан фойдаланган ҳолда олинган "олий маълумот" деган атама маъносида келган бўлиши мумкин. Олий маълумот олий ўқув юртларида - университетларда, академияларда,

институтларда, олий мактабларда ва баъзи коллежларда ўзлаштирилади . Баъзи мамлакатларнинг ўзига хос анъанавий номлари ёки ушбу номларнинг ўзгариши мавжуд.

Олий таълим эса ўз навбатида ўрта таълимга асосланган бўлиб, ўқув фаолиятини таъминлайдиган ихтисослаштирилган майдон. Буни биз юқори даражадаги қийинчиликларга ўрганишга қаратилган ихтисослашув дейишимиз ҳам мумкин. Олий ўқув юртига одатда академик таълим деб тушуниладиган нарсалар киради, аммо унга касб-ҳунар таълими ҳам киради. Яъниким, у ISCED 5 даражасини қамраб олади (қисқа муддатли олий маълумот), 6 (бакалавр даражаси ёки унга тенглаштирилган), 7 (магистратура ёки) унинг эквиваленти) ва 8 (докторантура ёки унга тенглаштирилган). Олий таълим дастурларининг мазмуни пастки ISCED даражаларига қараганда анча мураккаб ва чуқурроқдир .

Таълимнинг тузилиши ва шаклини мамлакатлар мисолида таҳлил қиладиган бўлсак, турли мамлакатларда олий таълим тизими бир, икки, уч ва тўрт босқичли тузилишга асосланган. Замонавий жамиятларда олий маълумотли битирувчилар тўрт даражада - бакалаврлар, мутахассислар, магистрлар ва фалсафа докторларига бўлинади. Ўзбекистонда қабул қилинган икки босқичли таълим тизими билан бўлиниш бакалаврларга (биринчи даража), магистрларга ва мутахассисларга (иккинчи даражага) бўлинади. Жаҳонда Олий маълумотни кундузги, сиртки, сиртки (кечки) ёки бепул ўқитиш шаклида (масофавий таълим), шунингдек ташқи таълим шаклида олиш мумкин. Бундан ташқари, айрим мамлакатларда таълим шакли ва мақсадларига, ўрганилаётган фанларнинг сонига, тайёргарлик даражаси ва бошқаларга қараб талабаларни "мунтазам", "шартли", "махсус", "тасодифий", "бепул " деб ажратиш мавжуд. Ўқиш шакли, мамлакати, тизими ва профилига қараб, олий ўқув юртларида ўқиш муддати 4 йилдан 9 йилгача деб белгиланган.

Қадимги дунёда: Таълимнинг энг юқори даражасини тақсимлаш Қадимги Шарқ мамлакатларида милоддан аввалги минг йилдан кўпроқ вақт давомида содир бўлган. Кейинчалик, ушбу босқичда ёшлар фалсафа, шеърият, шунингдек, ўша пайтда маълум бўлган табиат қонунларини ўрганган, минераллар, самовий жисмлар, ўсимликлар ва ҳайвонлар ҳақида маълумот олганлар.

Милоддан аввалги V—III асрларда Искандарияда эллинизм даврида юқори турга оид мактаблар яратила бошланди, уларда фалсафа, филология, тиббиёт ва математика фанларнинг дифференциацияси билан боғлиқ ҳолда алоҳида ўрганила бошланди. Ёшлар таълимига катта эътибор берган Қадимги Юнонистонда юқори даражадаги таълим таъминланган. Милоддан аввалги IV—III асрларда таълимнинг энг юқори даражасини таъкидлайдиган мафкурачилардан бири Афлотун (Платон) эди. У абстракт фикрлаш қобилиятини намоён этган ва мавзуларни амалий маънода эмас, балки фалсафий ва назарий режада ўрганишга қодир иқтидорли аристократ ёшларнинг

(йигитларнинг) маълум бир қисмини жалб қилишни хоҳлади. Масалан, ушбу тизим бўйича астрономияни амалий мақсадлар учун - навигация учун эмас, балки Оламнинг чексизлиги ҳақида ўйлаш учун ўрганиш керак эди. Бундан ташқари, таълимнинг ушбу босқичини 30 ёшида тугатган ва ўзгача истеъдодни намоён этганлар давлатнинг ҳукмдорига айланиш учун 35 ёшга қадар ўқишни давом эттириши мумкин деб тахмин қилинган. У милоддан аввалги III асрда шунга ўхшаш нуқтаи назарга содиқ қолди. Грек мутафаккири Арасту (Аристотель), учинчи, юқори босқич, таълим жисмоний, ахлоқий ва ақлий йўналишларнинг бирлашувида инсоннинг табиий қобилиятларини ривожлантириш учун зарур деб ҳисоблаган. Илм-фаннинг янада дифференциацияси фақат учинчи, юқори босқич, таълимни кўпроқ ажратишга ёрдам берди. Бироқ, замонавий маънода олий таълимнинг таърифи фақат ўрта асрларда шаклланди.

Ўрта асрларда Магдалена коллежи (Оксфорд)да жуда машур бўлган. X асрдан бошлаб Салерно, Павиа, Болоня, Париж университетлари - қизиқувчан ақллар учун зиёратгоҳлар мавжуд эди. Улар конун, лотин тили, фалсафа, тиббиёт, математикани ўрганганлар. Инглиз тилида сўзлашадиган дунёдаги энг қадимий Оксфорд университети 1117 йил атрофида ўз руҳонийларига таълим беришга қарор қилган инглиз руҳонийлари томонидан ташкил этилган (континенталлардан фарқли ўлароқ, улар кўпинча саводсиз эдилар). Танлов қиролликнинг энг йирик шаҳарларидан бири бўлган Оксфордга тушди. Аммо фақатгина Генрих II даврида у ҳақиқий университет шаҳарчасига айланди. Агар вақт ўтиши билан юқори жамият аъзолари деярли бу йўлдан ўтиб кетишган бўлса, унда ўрта асрларда у ҳали ҳам узоқ эди. У ерда фақат руҳонийлар ўқитилган, улар маҳаллий аҳолидан хоналарни ижарага олган ва кўпинча камбағал бўлганлар.

XI асрда Салернода (Италия) биринчи олий дунёвий тиббиёт мактаби очилди. XI-XII асрларда Европада дунёвий олий мактаблар вужудга келди, уларда таълим ва илмий ишлар ягона таълим жараёнида ўзаро боғлиқ эди. Ушбу мактабларда ўқитиш ҳам назарий изланишларга, ҳам кузатув ва тажрибага асосланган эди.

XII-XIII асрларда кўплаб Европа мамлакатларида (Италия, Испания, Франция, Англия) биринчи университетлар пайдо бўлди. Уларда асосан учта факультет бор эди - диний, тиббий ва юридик. Биринчи олий ўқув юртларида таълим 5-6 йил давом этди. 1209 йилда Кембриж университети шаҳар аҳолиси ва талабалар ўртасидаги тўқнашувдан кейин Оксфорд шаҳридан қочиб кетган бир гуруҳ профессор-ўқитувчилар ва талабалар томонидан ташкил этилган. 1348 йилда Прагада славян мамлакатларидаги биринчи университет - Чарлз университети очилди.

Янги давр остонасида: Ўрта аср олий маълумоти, авваламбор, диний догмаларни асослаш мақсадини кўзлаган. Фақат XIV—XVI асрларда илм-фан ва таълимни аста-секин схоластизмдан озод қилиш юз берди. Бунга Италиядаги Уйғониш даврида тиббиёт соҳасидаги йирик илмий кашфиётлар ва ютуқлар ёрдам берди. Ўша давр илм-фаннинг таниқли вакиллари қаторида Леонардо да Винчи, Н.Коперник, И.Кеплер, Г.Галилей, Р.Декарт, И.Ньютон, Г.Лейбниц бор эди. Схоластик мактаб инглиз файласуфи Ф. Бекон томонидан кескин танқид қилинди. Шу даврдаги гуманист ёзувчилар ва ўқитувчилар - Витторино да Фелтре, Эразм Роттердамский, Л. Вивес, Ф.Рабле, М.Монтань - католик черковининг таълим соҳасини монополлаштиришига қарши чиқдилар. Улар мустақил танқидий фикрлашни ривожлантиришга асосланган янги ўқитиш усуллари таклиф қилдилар.

XVII асрда матбаа ихтироси олий таълим ва умуман таълимни ривожлантириш учун ниҳоятда муҳим эди. 1632 йилда Киевдаги биродарлик мактаби ва Лавра мактабини бирлаштириб, славян, лотин ва юнон тиллари, илоҳиёт ва "етти либерал санъат" - грамматика, риторика, диалектика, арифметик, геометрия, астрономия ва мусиқа каби фанлар ўқитиладган Киев-Могилан коллежи яратилди. Бу вақтда энг юқори даражага эга бўлган кетма-кет қадам босган таълим тизимининг қўллаб-қувватлаши чехиялик гуманист ўқитувчи, жамоат арбоби, аслида педагогика фанининг асосчиси Ян Амос Коменскийнинг асарларида топилди. XVII асрда илмий лабораториялар яратила бошланди, унда бепул илмий изланишлар ва ўқитиш принципи эълон қилинди. Шу йилларда Франция, Англия, Германияда биринчи давлат илмий академиялари ташкил этилди ва илмий журналлар мунтазам нашр этила бошланди.

XVIII—XIX асрларда: XVII-XVIII асрлар бошларида фан, техника ва навигациянинг ривожланиши олий маълумотли мутахассисларга талабнинг ошишига олиб келади. Масалан олий маълумотли мутахассисларни Россияда "хизмат одамлари" деб аташган. 1687 йилда Москвада биринчи олий мактаб - славян-юнон-лотин академияси ташкил қилинди, уни Л.Ф.Магнитский, В.К.Тредиаковский ва М.В.Ломоносовлар тугатдилар. 1724 йил 28 январда (8 февраль) Санкт-Петербург Фанлар академиясини ва унга гимназия бириктирилган университетни ташкил этиш тўғрисида Буюк Пётрнинг фармони чиқди [4]. Шуниси эътиборга лойиқки, агар Париж Фанлар Академияси Париж Университетига қарама-қарши равишда тузилган бўлса, унда Буюк Пётр ўлимидан кейин очилган академия ва университетни уйғун бирликда яратишга буйруқ берди.

Михаил Ломоносов 1758 йилда Фанлар академиясига ишониб топширилган рус олий таълимининг шаклланишида муҳим рол ўйнади. У ўзига хос ўқув дастурини ишлаб чиқди, унда биринчи ўқув йилида "ҳамма илмлар тўғрисида

тасаввурга эга бўлиш учун, ҳар ким қайси бири илмга кўпроқ қодирлигини ва хоҳиши борлигини кўриши учун" барча маърузаларга қатнашиш учун Иккинчи йили фақат махсус цикллар, учинчисид а эса "битта фан бўйича машқ қилиш" учун талабаларни индивидуал профессорларга бириктириш таъминланди. М. Ломоносовнинг саъй-ҳаракатлари билан 1755 йилда Москва университети ташкил этилди. Биринчи профессорлардан Н. Н. Поповский, А.А.Барсов ва Ломоносовнинг бошқа талабалари бўлган. Буғ двигателининг ихтироси натижасида ишлаб чиқаришдан завод ишлаб чиқаришга ўтиш содир бўлди. Бунинг ортидан саноат инқилоби содир бўлди. Бу XVIII асрнинг иккинчи ярмида Англияда, сўнгра бошқа мамлакатларда систематик муҳандислик таълими берган биринчи техник таълим муассасаларининг пайдо бўлишига ҳисса қўшди. Россияда биринчи шундай муассаса Пётр I томонидан асос солинган Математик ва навигация фанлари мактаби, сўнгра Санкт-Петербургдаги А.С.Пушкиннинг бобоси Абрам Петрович Ганнибал бошчилигидаги муҳандислик мактаби бўлган, аммо энг қадимийси ханузгача мавжуд бўлган Россиядаги кончилик-техника мактаби 1773 йилда кончилик мактаби (ҳозирги Санкт-Петербург давлат кончилик университети) га асос солинган. 1804 йил 17-ноябрда Қозонда Қозон университети ташкил этилди. Ўзининг дастлабки ўн йилликларида у таълим ва фаннинг йирик марказига айланди. Унда бир қатор илмий йўналишлар ва мактаблар (математик, кимёвий, тиббий, лингвистик, геологик, геоботаника ва бошқалар) шаклланган. Университет, айниқса, ажойиб илмий кашфиётлар ва ютуқлар билан фахрланади: эвклид бўлмаган геометрияни яратиш (Н.И. Лобачевский), рутениум кимёвий элементини кашф этиш (К.Клаус), органик бирикмалар тузилиши назариясини яратиш (АМ Бутлеров)), электрон парамагнитик резонансинг кашф этилиши (Э. К. Завойский), акустик парамагнитик резонансинг кашф этилиши (С. А. Алтшулер) ва бошқалар.

1830 йилда Москвада Николай I нинг фармони билан ҳунармандчилик таълими муассасаси (кейинчалик Император олий техник мактаби, ҳозирги Н.Э.Бауман номидаги Москва давлат техника университети) ташкил этилди. Унинг олимлари ва ўқитувчилари - А.В. Летников, Н.А. Шапошников, П.К. Худяков, А.П. Сидоров, А.П. Гавриленко, В.И. Гриневетский ва бошқалар ҳақиқатан ҳам Россия ишлаб чиқариш устахоналари ва лабораторияларининг асоси бўлган тизимли олий техник таълим тизимини яратдилар. Ушбу тизим чет элда "рус тилидаги ўқитиш методикаси" деб номланган ва халқаро кўргазмаларда энг юқори мукофотлар ва совринлар билан тақдирланган (1876 йилда Филадельфияда ва 1900 йилда Парижда). 1861 йилда Массачусетс Ҳамдўстлиги Уильям Бертон Рожерснинг Массачусетс Технология Институтини ва Бостон Табиатшунослик Жамиятини (ҳозирги Массачусетс Технология Институтини) ташкил этиш тўғрисидаги низомини тасдиқлади. Уильям Бертон Рожерс XIX-асрнинг ўрталарида жадал ривожланаётган илм-фан муаммоларига

жавоб берадиган янги классик таълим шаклини яратмоқчи эди, унга классик таълим патологик жиҳатдан етарли жавоб беришга қодир эмас эди.

Низом қабул қилингандан сўнг, Рожерс маблағ излай бошлади, ўқув дастурини ишлаб чиқди ва институт учун муносиб жой топди. Рожерснинг режаси, ҳозирда маълум бўлганидек, учта принципга асосланган эди: фойдали билимларнинг тарбиявий аҳамияти, ҳаракатлар орқали ўрганишга бўлган эҳтиёж, профессионал ва гуманитар фанларнинг бирлашиши. МИТ лаборатория ишлари учун кўрсатмалардан фойдаланишга кашшофлик қилди. Унинг фалсафаси "манипуляцияда ва илм-фаннинг бир зумда тафсилот-ларида ўрганиш эмас, уларни фақат амалда қўллаш мумкин, лекин уларнинг тушунтиришлари билан барча асосий илмий тамойилларни билиш ва тушунишда." Бир неча ойдан кейин бошланган фуқаролар уруши туфайли МИТда биринчи дарслар фақат 1865 йилда Бостон атрофидаги ижарага олинган савдо уйида ўтказилди. 1870-1880 йилларда Ғарбий Европа ва Американинг кўплаб мамлакатларида аёллар учун олий маълумот олиш имкониятини очишга ҳаракат қилинди. Россияда бу тиббий-жарроҳлик академиясига аёлларни қабул қилиш, сўнгра Москва, Қозон, Санкт-Петербург ва Киевда аёллар учун юқори курсларни очиш орқали амалга оширилди. Бироқ, Россияда октябр инқилобидан кейингина аёллар эркаклар каби, шу жумладан олий маълумот олиш ҳуқуқига эга бўлдилар.

Жаҳонда университетлар турлича омиллар асосида шаклланган. Баъзи олий таълим даргоҳлари сиёсий таъсирлар ва шахсий ташаббус асосида вужудга келган бўлса, айримлари иқтисодий тараққиёт, шаҳарлашиш ҳамда илм-фан ҳомийлари раҳнамолигида вужудга келган. Университетларнинг ташкил топиш тарихига назар ташлайдиган бўлсак, унинг турлича эканини кузатамиз. Илмий адабиётларда дунёда илк вужудга келган университет 855 йилда Константинополда, олдиндан мавжуд бўлган ўрта аср мактаблари базасида, Византия давлат арбоби Варда ва Лев Математик (файласуф олим) томонидан асос солинган Магнавр (Константинополдаги сарой номи) университети экани келтирилади. Константинополнинг қулашига қадар (1453) ушбу олий даргоҳда ҳуқуқ, тиббиёт, грамматика, риторика, фалсафа, дипломатия, арифметика, геометрия, мусиқа ва астрономиядан талабаларга сабоқ берилган. Университет палеологлар (Михаил VIII Палеолог шарафига номланган) даврида (1261 – 1453) черков қошида қайта ташкил этилган.

Хулоса

Халқаролаштиришнинг аҳамияти тобора ортиб бориши, бошқа нарсалар қатори, олий таълимнинг байналмилаллашуви билан бевосита боғлиқ бўлган янги ташкилотларнинг пайдо бўлишига ҳам сабаб бўлади. Таълим хизматларининг халқаро экспорти университетларга ўз фаолиятини кенгайтириш ва касбий савиясини ошириш учун улкан имкониятлар яратади.

Трансмиллий таълим фан-таълим-ишлаб чиқариш ҳамкорлигини кучайтиришга кўмаклашади ва мамлакатнинг савдо ўсишига ҳам ижобий таъсир қилади. Таълимнинг глобаллашуви халқаро ташкилотларнинг ролига ва уларнинг таълимга инвестиция киритишига, бу орқали маҳаллий миллий ташкилотларнинг ҳам ўзаро ҳамкорлик қилишига имконият яратади. Миллий трансмиллий таълим уюшмасини тузиш зарур ва у ўзини нодавлат ташкилотлар, миллий уюшмалар, давлат идоралари ва турли институтларнинг стратегик ҳамкориغا айланиши таълимнинг ишлаб чиқиши зарур бўлади. "Глобаллашув" таълими ва меҳнат бозорида олган маълумотларидан максимал даражада фойдаланиш учун бирлашган олий маълумот. Ушбу ташкилот таълим провайдерларини сифатли сертификатлар ва трансмиллий таълим дастурлари билан таъминлайди. Трансмиллий таълим хизматлари трансмиллий таълимга қуйидагича таъриф беришади: "бу ўқувчилар таълим олаётган таълим муассасаси (мамлакат) мамлакатига қараганда бошқа мамлакатда (қабул қилувчи мамлакатда) бўлган ҳар қандай ўқитиш ёки ўқув фаолияти". Мутахассислар аллақачон мамлакатларни трансмиллий таълим хизматларини "етказиб берувчи мамлакатлар" ва "истеъмолчилар мамлакатлари"га бўлишмоқда. Таълим хизматлари экс-портини ривожлантириш (шу жумладан Интернетдан фойдаланиш) асосида баъзи бир олий ўқув юртлари, баъзи экспертларнинг фикрига кўра, глобал йўналишга эга бўлган таълим муассасаларига айланмоқда.

REFERENCES

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – Б. 21.
2. Ўзбекистон Президенти Ш.Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 75-сессиясидаги нутқи // <https://president.uz/uz/lists/view/3851>.
3. Ўзбекистон Республикаси Президент Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2020 йил 29 декабрь <https://www.youtube.com>
4. Абдурашидова, Нилуфар Абдурашидовна, & Ҳасанов, М. (2022). ЁШЛАР ДУНЁҚАРАШИДА ДИН ВА АХЛОҚНИНГ ЎЗARO МУТАНОСИБЛИГИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (10), 1226-1235.
5. Ж. С. Раматов, & М. Ҳасанов (2022). ШАХС ДИНИЙ ДУНЁҚАРАШИНИНГ ШАКЛЛАНИШИДА ИЛМНИНГ АҲАМИЯТИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (7), 35-39.
6. Жуманиёз Султонович Раматов, Машкура Инамжанована Рахимова, & Миршод Нўъмонович Ҳасанов (2022). МАФКУРАВИЙ ТАҲДИДЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИШДА ИСЛОМИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ЎРНИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 1031-1036.
7. З. Н. Бобошев, М.Н.Ҳасанов, & Э.А.Нуруллаев. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ПЕДАГОГИКА ФАНИНИНГ АСОСЧИСИ СИФАТИДА .

- JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS, 4(3), 108–115. Retrieved from <http://wsrjournal.com/index.php/new/article/view/623>
8. Ж. С. Раматов, М. Ҳасанов, & Лочин Азаматович Валиев (2022). АУРОБИНДО ГХОШ ҲАЁТИ ВА ИЛМИЙ ФАЛСАФИЙ МЕЪРОСИ. Academic research in educational sciences, 3 (6), 1161-1169.
 9. J. S. Ramatov, M. Hasanov AL-FAROBIIY SIYOSIY DAVRAN VA IJTIMOIIY-MADANIY ANVOL // Pedagogik fanlarda akademik tadqiqotlar. 2022 yil. 6-son. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/al-farobiy-davridagi-siyosiy-va-izhtimoiy-madaniy-vaziyat> (kirish sanasi: 12.11.2022).
 10. М.Н.Ҳасанов, А.А.Азимбаев, Ҳалилов Ў., & Каримов Б. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ШАХС МАЪНАВИЙ КАМОЛОТИГА ДОИР ҚАРАШЛАРИ . JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS, 4(3), 147–153. Retrieved from <http://www.wsrjournal.com/index.php/new/article/view/629>
 11. Ж. С. Раматов, & М. Ҳасанов (2022). МАФКУРАВИЙ ТАҲДИДЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИЩДА АХЛОҚИЙ ТАРБИЯНИНГ АҲАМИЯТИ. Academic research in educational sciences, 3 (6), 952-956.
 12. Ramatov, J.S., Valiev, L.A., Xasanov, M.N. XIX ASRDA HINDISTONDAGI IZHTIMOIY - FALSAFIY JARAYONLAR // ORIENSS. 2022. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/hih-asrda-indistondagi-izhtimoiy-falsafiy-zharayonlar> (kirish 12/11/2022).
 13. Ф. А. Кушаков, М. Н. Ҳасанов, Р. Ў. Баратов, Ж. С. Раматов, & С. Ҳ. Султанов (2022). ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ ВА СЎЗ ЭРКИНЛИГИ. Academic research in educational sciences, 3 (10), 803-810.
 14. Раматов, Ж. С., Муратова, Д., Султанов, С. Ҳ., Тухтабоев, Э., Кушаков, Ф., & Ҳасанов, М. Н. (2022). ИЖТИМОИЙ АДОЛАТ ВА ҚАДРИЯТЛАР ПЛЮРАЛИЗМИ. World scientific research journal, 8(1), 102-108.
 15. Раматов, Ж.С., Баратов, Р.Ў., Султанов, С.Ҳ., Муратова, Д.А., Ҳасанов, М.Н., & Эрнийёзов, У.К. (2022). ЁШЛАР ЗАМОНАВИЙ МАДАНИЙ ҚИЁФАСИ ВА УМУМИНСОНИЙ ҚАДРИЯТЛАР ТУШУНЧАСИНИНГ МАЗМУН-МОҲИЯТИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (10), 376-386.
 16. Hasanov, M., & Tuhtaboev, E. (2021). THE PERFORMANCE OF THE PERFECT MAN IN THE EASTERN RENESSANCE (ON THE EXAMPLE OF FARABI'S VIEWS). Innovative Technologica: Methodical Research Journal, 2(05), 1-6.
 17. Hasanov M., Tuhtaboev E. THE PERFORMANCE OF THE PERFECT MAN IN THE EASTERN RENESSANCE (ON THE EXAMPLE OF FARABI'S VIEWS) //Innovative Technologica: Methodical Research Journal. – 2021. – Т. 2. – №. 05. – С. 1-6.
 18. М.Н.Ҳасанов, Д.А.Ҳафизов, Р.Х.Тоиров, & Х.Қ.Болтабоев. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙ ЯШАГАН ДАВРДАГИ ИЛМ-ФАН ВА ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ . JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS, 4(3), 137–140. Retrieved from <http://www.wsrjournal.com/index.php/new/article/view/627>